

кадрової підготовки та особливостей розвитку силових структур ОУН(Б) – тема подальших досліджень.

1. Наприклад: Козенюк В., Єфіменко В. Служба безпеки ОУН в механізмі УССД // незалежність України: історичні витoki та перспективи. Матеріали наукової конференції 22 серпня 1996 р. – Київ, 1997.; Єфіменко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(Б) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 2/4 (13/15). – К., 2000.; Биструхін Г., Веденєєв Д. Війна в кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності. 1945-2005 рр. Монографія. – К.: Генеза, 2006.; Вони ж: Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945). Монографія. – К.: Генеза, 2006.; Вони ж: Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945-1980-ті роки: Монографія. – К. 2007. 2. *Лебедь М.* УПА (Українська Повстанська армія), її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: Відродження, 1993. – Ч. 1.: Німецька окупація України. 3. *Мудрик-Мечник С.* Служба безпеки Револуційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. – Тернопіль, 1994.; Його ж: В затяжній боротьбі. – Мюнхен: укр. вид-во. 1983.; Його ж: Вивчаймо ворога: Доп., лекції, роздумування і спомини. – Мюнхен: укр. вид-во, 1989.; Його ж: За нашу незалежність: Доп., спогади і нариси. – Мюнхен: Б. в., 1990.; Його ж: Початок невідомого: Спогади 1945-1954. – Мюнхен: укр. вид-во, 1984.; Його ж: У боротьбі проти московської агентури. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1989.; Його ж: У вирі воєнного лихоліття: ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. – Л.: Край, 1992.; Його ж: В підпіллі революційної ОУН. – Л.: Фенікс лтд, 1993. 4. *Галаса В.* Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів: Вид-во "Мс", 2005. 5. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – Т. 1.; Т. 2.-383с; Т. 3.; Т. 4. 6. *Патриляк І.* Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. Київ, 2004.; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. Зібрали й упорядкували О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. – К., 2003. 7. *Биструхін Г., Веденєєв Д.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945). Монографія. – К.: Генеза, 2006. 8. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40. 9. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С 79, 82, 89. 10. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах. 1993. 11. *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка... 12. *Косик В.* Вказна праця. 13. *Веденєєв Д., Биструхін Г.* Меч і

тризуб. Розвідка і контррозвідка... 14. *Патриляк І.К.* Військові плани ОУН(Б) у тасмній інструкції Револуційного проводу (травень 1941 р.) "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" // УІЖ. – 2000. – № 2. 15. Іван Равлик провідний член ОУН(Б), один з засновників Служби Безпеки ОУН у 1940 році. Після розколу проводу ОУН разом з іншими провідними керівниками М. Арсеничем (Михайло), В. Турковським (Павло), Є. Врецьоною, П. Федорів та іншими переходить до Бандерівської ОУН і розпочинає роботу з створення повноцінної Служби Безпеки ОУН(Б). 16. *Бедрий А.* ОУН і УПА. – Н.-Й; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська центральна інформаційна служба, 1983. – С 15-17. Його ж.: Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. – Київ, 2001. 17. *Стецько Я.* 30 червня 1941. – Торонто, 1967. 18. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. Зібрали й упорядкували О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. – К., 2003. 19. ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40-46. 20. Центральний Державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОВУ). – Ф. 3833. – Оп.2. – Спр. 1. – Арк. 62. 21. *Лебедь М.* Українська Повстанська Армія – Дрогобич, 1993. 22. *Сватко Я.* Розвідник воюючої України. Львів: ГВС, 2005. 23. ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр. 26. – Арк. 1-2. 24. *Омельюк О.* УПА на Волині в 1943 р. // Літопис УПА. – Т. 1. – Торонто, 1976. 25. Детальне порівняння див.: Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. – К., 2003. 26. ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40. 27. Там само. – Арк. 42. 28. ПДАГОУ – Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 351. – Арк. 55-56; Мечник С. У боротьбі проти московської агентури. – С. 40. 29. ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 45-46. 30. Там само. 31. Там само. 32. ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр. 233. – Арк. 71зв. 33. ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40-41. 34. *Патриляк І.* Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К., 2004. 35. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. – К., 2003. 36. Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. – М., 1985. – Т. II. 37. *Сватко Я.* Розвідник воюючої України. 38. *Патриляк І.* Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К., 2004. 39. ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп.2. – Спр. 1. – Арк. 63-64. 40. *Сватко Я.* Розвідник воюючої України. 41. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. – К., 2003. 42. ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп.2. – Спр. 1. – Арк. 63-64.; ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40. 43. ДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 49. – Арк. 40. 44. Там само. 45. Там само. – Арк. 42. 46. Там само. – Арк. 46. 47. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941.

Надійшла до редколегії 12.10.08

О. Панчук, асп.

ДІЯЛЬНІСТЬ М.І. ПЕТРОВА У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ТА ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НА ДРУГОМУ Й ТРЕТЬОМУ ЕТАПАХ ЇХ ІСНУВАННЯ

Досліджено роль М. Петрова в організації роботи Церковно-археологічного товариства.

M. Petrov's role in the organisation of the church-archaeological society is investigated in this article.

Стосовно розробки Петровим історико-церковної тематики вже завважувалося, що реалізується вона значною мірою у процесі організації і функціонування Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею. Це й зумовлює потребу розгляду інтелектуальної спадщини Петрова у контексті вказаних наукових структур Київської духовної академії [31, с. 66 – 67].

Діяльність Товариства у другий період його існування відрізнялася від попереднього, але була розвинута в наступний період після прийняття нового статуту 1901 р. Це дозволяє нам об'єднати розгляд конкретики діяльності Товариства за 1881 – 1918 роки.

У діяльності Петрова на другому етапі існування Товариства превалював Музей. Офіційно його завідувачем Петров був обраний 26 квітня 1883 р. [1, арк. 21], уже обіймаючи посаду секретаря Церковно-археологічного товариства [17, арк. 2]. Таким чином, він зосередив у своїх руках фактичне керівництво роботою обох інституцій.

Документи фіксують регулярність перевиборів Петрова на обох посадах: 26 квітня 1883 р., 13 січня 1886 р., 16 січня 1889 р., 22 лютого 1893 р. Далі в протоколах пропуск щодо перевиборів до 1901 р., а вже з цього року починаючи, за новим статутом, секретаря обирають раз на п'ять років: 27 лютого 1906 р., 14 лютого 1911 р. [1, арк. 21, 43; 2, арк. 2 зв.; 3, арк. 322; 4, арк. 5; 5, арк. 44 зв.; 6, арк. 6 – 6 зв.].

Головною формою діяльності Товариства в цей період статутно передбачалося читання в його засіданнях наукових рефератів. Упродовж 1876 – 1899 рр. їх було виголошено 176 рефератів, при цьому їх регулярність фіксується лише з 1884 р. Особлива роль Петрова в організації цих заходів проступає з того факту, що, як це випливає з протоколів засідань, йому належить рекордна кількість виголошених рефератів – 81 [40, с. 134 – 151]. Та й упродовж наступних п'ятнадцяти років (з 1900 по 1915 рр.) із 159 зачитаних рефератів Петрову належать 53, тоді як інші читають від 1 до 7, і тільки Ф. Титов та П. Ліницький виголошують кожен по 10 рефератів. Варто при цьому зауважити постійне акцентування М. Петровим церковно-археологічних досліджень [6]. Навіть за умов, коли, починаючи з 1882 р., доповідачі переключаються на обговорення проблем біблеїстики, екзегетики, патрології, герменевтики, патристики тощо, Микола Іванович залишається вірним церковній археології, постійно залучає до неї інших членів Товариства.

Ремтує Петров і з приводу "халатного характеру" звичайних, планових засідань Товариства: вони збиралися на квартирі ректора КДА, де всі пили чай, пригощалися. "И вот, – згадує Петров, – среди трапезующих членов, как будто бы в монастырской трапезе, выделялся на особом стуле референт, читающий свой доклад". Часто імениті слухачі (як, наприклад, єпископ

Сергій Ланін) перебивали референта своїми репліками, доповіднями чи навіть анекдотами. "И некому было остановить этого беспорядка, нестерпимого в других обществах, – констатує Петров, – так как виновник его был епископ, т. е. князь Церкви" [34, с. 122].

Зовсім інша атмосфера устанавлювалася в особливих випадках. На засідання, де мав бути присутнім митрополит Київський, "являлись в достаточном количестве и охотники-референты, да и заседание происходило в строгом порядке" [34, с. 122]. Так, цілком достойно 19 листопада 1907 р. у залі засідань Ради КДА було проведено збори, присвячені пам'яті св. Іоанна Златоуста, на яких з доповіддю "О внешнем виде св. Иоанна Златоуста" виступив і сам М. Петров [30, арк. 18 – 20 зв.; 16, арк. 68, 70; 36].

Те, що Петров не лише читає реферати, а й організує самі засідання, впливає з його спогадів. За його зізнанням, ця організація була непростою, і навіть болісною для нього. Щорічно слід було виголосити 8, а то й 10 рефератів, а "на арене Общества, – пише Петров, – толпилось только 3 – 4 человека, которые интересовались сколько-нибудь церковной археологией, и на них-то возлагалась... нравственная обязанность приготовить рефераты для всех ежемесячных заседаний Общества. Но ведь нравственная обязанность, – зауважує далі Микола Іванович, – не принудительна, и мне, как секретарю Общества, больше всех приходилось доставлять свои рефераты для очередных заседаний Общества" [34, с. 121]. Таким чином, слова М. Петрова: "С Людовиком XIV я могу сказать: "Церковно-Археологическое Общество – это я" у листі до його брата, Івана Вознесенського [7, арк. 28 зв], були не таким уже й перебільшенням.

Важливу роль відіграє Петров і в організації фінансової діяльності Товариства. Оскільки членські внески статутом не передбачалися, Микола Іванович запропонував першу форму поповнення каси Товариства: підписні листи для членів академічної корпорації, які замість різдвяних та пасхальних візитів вписували суми, що зазвичай витрачалися на такі візити. У спогадах Микола Іванович писав: "С разрешения ректора, я предлагал членам Общества из профессоров академии подписные листы в пользу Общества и музея взамен рождественских и пасхальных визитов. На первый раз дело имело большой успех: подписывалось такое количество денег, какое тратилось прежде на извозчика и в общем образовалась довольно значительная сумма" [34, с. 96]. В архіві ЦАТ збереглися підписні листи за 1880, 1884, 1887, 1895, 1896, 1907, 1908 рр. [20, арк. 68; 22, арк. 27; 12, арк. 38, 95; 13, арк. 1, 46; 16, арк. 31, 41], в яких, щоправда, чітко просліджується тенденція до зменшення збираних коштів. Пояснюючи цю обставину, Петров писав: "Многие профессора продолжали делать рождественские и пасхальные визиты не мужьям, а женам семейных профессоров, которые в свою очередь отплачивали визитерам такой же любезностью" [34, арк. 96].

Петровим же було започатковано і ще одне, зауважуване в сучасній історіографії [Див про це, в особливості, ґрунтовні публікації Костянтина Крайнього, і найповніше: 32], джерело прибутку Товариства – у недільні дні з 12 до 14 годин для сторонніх відвідувачів він відкривав Церковно-археологічний музей з вхідною платою по 20 коп. з чоловіка [21, арк. 5]. Втім, це приносило не тільки прибуток, а навіть і збиток (екскурсанти вкрали кілька цінних експонатів [34, с. 96]), та й часу екскурсії забирали у Миколи Івановича чимало, відриваючи його від важливіших, у тому числі й наукових справ.

М. Петров, як секретар ЦАТ, мав за правило спеціальним листом від імені Товариства дякувати кожного жертводавця, вносити інформації про пожертви в дру-

ковані щорічні звіти ЦАТ. Цим він психологічно підтримував потяг жертводавців до регулярних пожертв та притягував до подібних акцій інших.

Нарешті, щоб завершити фінансову тему, зазначимо, що найбільше каса ЦАТ поповнювалася за рахунок добровільних внесків і пожертв членів і членів-кореспондентів, на прилучення яких Микола Іванович особисто докладав чималих зусиль. Так, з подання М. Петрова та нового ректора КДА архимандрита Дмитрія преосвященного Сильвестра у 1898 р. обрали почесним членом ЦАТ [29, арк. 1 – 1 зв].

Ще однією статтею витрат були видання періодичного органу ЦАТ та путівників і оглядів колекцій Музею. Як засвідчив М. Петров, "мысль об издании своего печатного органа и выполнение ее принадлежит мне" [34, с. 122]. Перший випуск "Чтений в Церковно-археологическом Обществе при Киевской Духовной Академии" з'явився 1883 р. і складався з окремих відбитків рефератів, котрі друкувалися попередньо в "Трудах Киевской Духовной Академии". У спогадах Петрова міститься унікальна бібліографічна інформація: випуск має дві редакції з 9 – ма й 7-ма статтями (відбитків усіх статей виявилася різна кількість) загальним накладом 100 примірників [34]. Для другого випуску Петров також підібрав відбитки, але вони зникли в друкарні, тому цей випуск довелося відкласти, й вчений створив рубрику в "Трудах Киевской Духовной Академии" – "Археологические заметки", де друкувалися лише його власні реферати [34]. Другий випуск "Чтений" вийшов лише через 16 років (1899). Загалом у друці з'явилось 14 випусків цього видання [Вип. 1 – 1883; Вип. 2 – 1899; Вип. 3 – 1901; Вип. 4 – 1902; Вип. 5 – 1904; Вип. 6 – 1905; Вип. 7 – 1906; Вип. 8 – 1907; Вип. 9 – 1908; Вип. 10 – 1910; Вип. 11 – 1913; Вип. 12 – 1914; Вип. 13 – 1914; Вип. 14 – 1916]. Товариство опублікувало за власний кошт також 21 назву окремих видань, при цьому: "Отчеты" ЦАТ та ЦІАТ вийшли в 39-ти випусках (1874 – 1916), в трьох випусках вийшло підготовлене М. І. Петровим "Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии" (К., 1875 – 1879), так само у трьох томах під титулом ЦАТ вийшло "Собрание сочинений" М.О. Максимовича (1876 – 1880), двома виданнями вийшов "Указатель церковно-археологического музея при КДА" (1873, 1897).

Підкреслимо, що всі видання ЦАТ/ЦІАТ проходили через руки однієї людини – М. І. Петрова. З огляду на вказаний факт, його праця як редактора-публікатора наукових видань Товариства є неоціненною й водночас зовсім не поцінованою в історіографії. Ця діяльність Петрова втретє підтверджує вище процитований його вислів: "Церковно-археологическое Общество – это я".

Особливе місце у діяльності Петрова в зазначений період складає наукове дослідження пам'яток церковної архітектури. Ці дослідження слід розглядати у контексті загальнодержавних подій. Так, у 1879 р. Св. Синод зобов'язав Товариство "наблюдать за сохранностью древних памятников на Юге России". З часом Імператорська Археологічна комісія та Імператорське Московське Археологічне Товариство перебрали на себе експертні функції, почали, як зазначає Микола Іванович, демонструвати "начальственно-пренебрежительное отношение" до висновків ЦАТ і Товариство припинило свою експертну діяльність. Проте наукове дослідження пам'яток церковної архітектури продовжилися [34, с. 108]. Найбільше членами ЦАТ, і переважно М. Петровим, досліджувалася Києво-Печерська Лавра. У 1886 р. було підняте питання про поновлення розписів Великої Церкви, в обговоренні брав участь і М. Петров [23, арк. 3 – 9 зв]. Тоді ця справа вирішена не була, і Лавра та нау-

ковці регулярно поверталися до неї, зокрема, в 1893, потім 1899 році. Петров знову представляв у загальній експертній комісії ЦАТ, детально вивчав розписи XVII – XVIII ст., вказував на їх цінність [28, арк. 36 – 39, 60 – 61; 14]. Він написав спеціальну статтю на цю тему, яка демонструвала розуміння Петровим значення українського живопису доби бароко [26]. Вчений дав оцінку новим розписам Верещагіна, зазначивши їх відповідність давньовізантійським традиціям (окрім Таємної Вечері) [8, арк. 1 – 2; 37]. У 1891 р. Товариство (за участю Петрова) займалося питанням щодо можливостей переробки залізних дверей Собору [25, арк. 375 – 376 зв].

Про особливу ж роль у церковно-архітектурних дослідженнях Михайла Івановича може свідчити випадок майже курйозний. У 1893 р. митрополит Іоанникій вирішив перебудувати Трапезну церкву Лаври й звернувся до ЦАТ із відповідним запитом [26, арк. 12 – 14 зв]. Згідно висновку П. Лашкарьова, Товариство порекомендувало при побудові нової Трапезної зберегти форми зводу й бані Трапезної старої, прототипом якої слугували побудови Софії Константинопольської. Митрополит, читаючи протокол ЦАТ, наткнувшись на постулат про потребу збереження зовнішнього вигляду деревної будівлі, жбурнув протокол зі словами: "Плевать мне на Церковно-археологическое общество!". Всю цю історію оповів Петрову тодішній намісник Лаври архімандрит Сергій Ланін, який по смерті митр. Іоанникія повернув секретарю ЦАТ цей протокол без жодних резолюцій владики. Результат цієї історії, за словами М. Петрова, був такий: "Митрополит Іоанникій (був на митрополії у 1891 – 1899 рр. – *О.П.*) никогда больше не обращался к Церковно-археологическому обществу и в случае нужды, приказывал приглашать в Лаврские комиссии в качестве эксперта меня" [34, 110].

Це твердження засвідчується документально: саме Петров (за участю В. Завітневича) у 1896 р. обслідував Феодосіївську церкву на предмет запланованої її перебудови [27, арк. 37 – 37 зв]. 2 грудня 1898 р. Петров був включений до комісії по обслідуванню сенсаційної знахідки скарбу (знайдений 26 листопада 1898 р.) на хорах Успенського собору (близько 11 тис. монет, в тому числі тисяча – золотих). Доповідь про результати обслідування була зачитана на засіданні ЦАТ 25 січня 1899 р. [28, арк. 18 – 21 зв., 55 – 59 зв], Петров опублікував також окрему статтю на цю тему [33].

Активно брав участь М. Петров і в дослідженнях Софії Київської. Так, 12 липня 1884 р. в Товаристві за участю М. Петрова обговорювалася проблема розчистки від фарбованих розписів початку-середини XIX ст. мозаїк головної бані Софійського собору та проблема відтворення втрачених шматків мозаїк через новий розпис відповідно до збережених сюжетів [19, арк. 64 – 65 зв]. Після жвавого обговорення М. Петров за участю священика К. Фоменка у 1903 р. випрацював систему збереження древніх фресок і мозаїк під час реставрації інших розписів [30 а. арк. 31 – 32]. У 1907 р. Петров здійснював безпосередній нагляд за реставрацією фресок Св. Софії [9, арк. 1].

Серйозний інтерес для ЦАТ, і в першу чергу для М. Петрова, становила Кирилівська церква, особливо у зв'язку з відкриттям фресок XII ст. 21 березня 1876 р. на засіданні Товариства М. Петров зачитав доповідь священика П. Желтоножського про кирилівські розписи. Вочевидь саме секретар ЦАТ спонукав автора підготувати цю доповідь [18, арк. 21 – 22]. У 1889 р. був досліджений старий (др. пол. XVII ст.) іконостас церкви, який був проданий у с. Нижчі Дубеші Остерського повіту [24, арк. 332 – 333 зв]. У 1905 р. Петров здійснював офіційний нагляд за реставрацією фресок Свято-Троїцької

церкви художником М. Яковлевим [10, арк. 1]. А в 1907 р. під час проведення ремонту Кирилівської церкви секретар ЦАТ разом з колегами наглядали за роботами [30, арк. 14 – 16 зв].

Брав участь М. Петров і в обговоренні проекту перебудов у Михайлівському Золотоверхому монастирі у липні – серпні 1887 р. [23, арк. 37 – 42]. А вже наступного року, разом з П. Лашкарьовим, він обслідував віднайдені древні фрески Михайлівського собору і робив реконструкцію первісного плану собору. У березні 1889 р. Петров представляв ЦАТ справу про новий іконостас [24, арк. 316 – 318, 325 – 326 зв].

Впродовж 1888 – 1894 рр. тягнулася справа про перебудову стовповидного храму св. Миколая Микола-Пустинського монастиря. Петров, як і інші члени Товариства, був проти його знесення, пропонуючи або добудувати галерею, або звести новий храм поруч [24, арк. 295 – 295 зв., 299 – 302, 313 – 315; 26, арк. 26 – 28 зв]. Особливо наполегливо протестував М. Петров у 1897 р. проти переробок розписів, архітектури та надбаних христів у церкві Спаса на Берестові, що намагалися здійснити відповідно до своїх вірувань старообрядці (церква була передана їм для церковних відправ). Микола Іванович обслідував фрески церкви і у 1907 р. на двох засіданнях доповідав про їх історичне значення, можливе датування та атрибуцію [27, арк. 55 – 58 зв.; 30, арк. 4 – 7] (його доповідь була опублікована [35]).

Як фахівець, Петров брав участь і в обговоренні окремих проектів щодо древніх храмів Києва – прибудов (дзвіниці в ім'я св. Володимира) у церкві Богородиці Пирогощі (1888 р.) [24, арк. 306 – 308; 25, арк. 364 – 365]; розкопок Десятинної церкви 1907 та 1908 рр. [30, арк. 25 – 26 зв.; 11, арк. 96 – 98]. Вчений здійснював нагляд за земляними роботами на подвір'ї Трьохсвятительської церкви (1884 р., спільно з П. Лашкарьовим) [19, арк. 71 – 72 зв]. У 1889 р. він досліджував і визначав речі (жіночі прикраси XII ст.) зі скарбу, віднайденого у Троїцькому провулку [24, арк. 327 – 328].

У 1882 – 1883 рр. М. Петров був дійовим учасником розробки проекту внутрішнього оздоблення та іконостасу Володимирського собору. Головний проект був розроблений професором Санкт-Петербурзького університету А. В. Праховим. Проте члени ЦАТ його розкритикували. На засіданні 4 листопада 1883 р. було прийнято обґрунтування (записане рукою М. Петрова) щодо переробки проекту [50, арк. 20 – 25 зв]. Додаткові пропозиції Прахова були також відхилені. Товариство зазначало, що поданий проект лише в загальних рисах враховує православну традицію й тому пропонувало доручити справу архітектору В. Ніколаєву [19, арк. 22 – 33 зв., 35 – 42]. Як відомо, Прахов все ж домігся здійснення свого проекту з мінімальними змінами. Система розписів храму так само не враховувала побажань ЦАТ та духовної влади. У березні-квітні 1899 р. М. Петров кілька разів доповідав у Товаристві про розписи [28, арк. 40 – 43 зв] і виклав свій погляд на них в окремій статті [38]. Ця справа була чи не найскандальнішою в усій діяльності ЦАТ, оскільки попри численні протести, дебати в пресі, постанови на офіційному рівні, думка Товариства була фактично зневажена.

Таким чином, М. Петров брав безпосередню участь у дослідженні та вирішенні долі багатьох древніх церковних споруд Києва. Йому, як і іншим ученим, культурним, церковним і громадським діячам, належить честь збереження київських святинь та старожитностей для нащадків.

Досвід Петрова демонстрував поміркованість підходу та врахування безпосередньої конкретики в кожному випадку. У спогадах він наводить численні випадки самоуправства духовної влади у питанні перебудов, а з іншого

боку – ригоризм Імператорської Археологічної комісії щодо заборони будь-якого перепланування [34, с. 108 – 112].

Саме практика роботи з архітектурними пам'ятками розширила арсенал наукових методів і навичок Петрова, його вміння бачити архітектуру та живопис, фреску чи мозаїку як "текст" історії. Петров не став мистецтвознавцем: на означені пам'ятки він дивився як історик, і це визначило *новий методологічний напрямок історико-церковних студій у КДА*. Петров, за прикладом Лашкарьова, завжди збирав всю писемну інформацію про історію пам'ятки, і тільки після цього її досліджував безпосередньо. Саме такий підхід обумовив науково обґрунтовані результати експертизи, сприяв зростанню наукового авторитету ЦАТ. Значною мірою цей авторитет базувався і на творчих зусиллях Миколи Івановича Петрова.

1 Національна Бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. (далі – НБУВ ІР). Ф. 225. Спр. 19. 2. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 33. 3. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 40. 4. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 57. 5. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 92. 6. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 101. 7. НБУВ ІР. Ф. III. Спр. 14186. 8. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 582. 9. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 325. 10. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 365. 11. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 877. 12. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 875. 13. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 876. 14. НБУВ ІР. Ф. 225. Спр. 293 – 302. 15. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр. 877. 16. НБУВ ІР. Ф. 160. Спр.

877. 17. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 2. 18. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 10. 19. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 19. 20. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 25. 21. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 28. 22. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 31. 23. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 33. 24. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 40. 25. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 45. 26. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 57. 27. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 61. 28. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 68. 29. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 69. 30 а. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 91. 30. ЦДАУК. Ф. 1396. Оп. 1. Спр. 94. 31. *Василь Ульяновський, Оксана Панчук*. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров Микола. Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. – К.: Либідь, 2003. 32. *Крайній К. К.* Дослідження церковної історії членами Київського Церковно-історичного та археологічного товариства 1972 – 1920 рр. Дис. канд. іст. наук. К., 2003. 33. *Петров Н.И.* Археологическая находка на хорах в Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // Труды Киевской Духовной Академии (далі – ТКДА). – 1899. – № 6. 34. *Петров Н. И.* Воспоминания старого археолога. 35. *Петров Н.И.* Древняя степонисъ в Киевской Спасской на Берестове церкви // ТКДА. 1908. – № 2. 36. *Петров Н.И.* О внешнем виде Св. Иоанна Златоуста // ТКДА. – 1907. – № 7. 37. *Петров Н.И.* О новом расписании стен Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // ТКДА. – 1901. – № 2. 38. *Петров Н.И.* О росписании стен и вообще об украшении Киевского Владимирского собора // ТКДА. – 1899. – № 5 – 7. 39. *Петров Н.И.* Об упраздненной стенописи Великой Церкви Киево-Печерской Лавры // ТКДА. – 1900. – № 4 – 5. 40. *Петров Н.И.* Тридцатилетие Церковно-исторического и археологического Общества при Киевской Духовной Академии // ТКДА. – 1903. – № 1.

Надійшла до редколегії 12.10.08

В. Патик, асп.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ У ПРАЦЯХ В'ЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО (1910–1983)

Висвітлюються ключові аспекти дослідження джерелознавства у працях В'ячеслава Стрельського. Аналізується наукова спадщина вченого, його внесок у становлення та розвиток джерелознавчих галузей знань.

This article is devoted to the main aspects of research of source study of Vyacheslav Strelskiy that based on his scientific works. There is an analysis of activities of scientist, his contribution to the formation and the development of source study.

Відомий український історик, археограф, архівіст В'ячеслав Стрельський своєю плідною працею зробив значний внесок у розвиток джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Сучасна історична наука розвивається досить динамічно. В нинішніх умовах відродження національної свідомості виникає потреба переосмислення методологічних настанов. Не відкидаючи засадних підходів теорії закономірної поступальності історичного процесу, існує необхідність по-новому осягнути спадщину істориків радянської доби, серед яких, без перебільшення, одним з визначних особистостей є В.Стрельський, який залишив значну спадщину: він був автором понад 300 наукових праць, серед яких монографії, наукові посібники, журнальні та газетні публікації, мав широкий діапазон наукових інтересів, займався дослідницькою роботою в архівних установах УРСР. Результатами його діяльності стали численні праці, які до сьогодні привертють увагу науковців.

Надзвичайно плідна спадщина В.Стрельського не залишилась поза увагою сучасних істориків. Найбільш вагомими, з огляду на інформативність, є збірки наукових праць, присвячених доробку визначного вченого. [8] На особливу увагу заслуговують розробки Я.Калакури, які висвітлюють внесок В.Стрельського у формування історико-архівознавчої школи Київського університету, [5] а також розробки І.Войцехівської, [3; 6] яка систематизувала розпорошену інформацію про життєдіяльність історика та провела аналітичний огляд архівного фонду В.Стрельського. Його ім'я неодноразово зустрічається в енциклопедичних та довідкових виданнях, що підтверджує значущість здобутків вченого. [1; 4]

В.Стрельський є автором низки фундаментальних розробок джерелознавчих проблем вітчизняної історичної науки, теоретико-методологічних проблем та методики джерелознавчого аналізу. [9; 12; 14] Він зробив значний внесок у становлення історико-архівознавчої школи Київського університету.

Протягом декількох років вчений працював у Головному Архівному Управлінні при Раді Міністрів УРСР (тепер – Державний Комітет архівів України) та майже 40 років на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, де він з 1945 до 1982 рр. очолював кафедру архівознавства і спеціальних історичних дисциплін (нині – кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки).

Аналізуючи наукову творчість В.Стрельського, можна виокремити в діяльності вченого ряд етапів. На особливу увагу заслуговує його плідна праця на посаді завідувача кафедри архівознавства Київського університету. В початковий період його діяльності пріоритетне місце займали питання, пов'язані з організацією навчального процесу, розробкою програм навчальних курсів, зокрема джерелознавства та архівознавства. Опрацьовувалися навчально-методичні матеріали, забезпечувалося викладання архівознавчих та джерелознавчих дисциплін, велася підготовка істориків-архівістів, була відкрита аспірантура. [10; 11; 13]

В той час історія архівної справи в Україні була малодослідженою, навіть не було підручників. Отже, лекційні курси В.Стрельського та інших викладачів кафедри фактично започаткували підготовку фахівців з історії архівної справи в Україні.

Зі зміною політичної ситуації в країні, зокрема після XX з'їзду КПРС, розпочинається новий етап у діяльності радянських істориків, серед яких був і В.Стрельський. У 60-70-х рр. ним були напрацьовані найсуттєвіші наукові розробки в галузі історичного джерелознавства та архівознавства. Він підготував довідкові видання про державні архіви та їх фонди, був укладачем путівника по Центральному державному історичному архіву УРСР в м. Києві. [15]

Вчений дослідив документальні матеріали з історії революції 1905-1907 рр. в Україні, обґрунтував принципи історичної критики джерел.